

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 2	Стр. 779 - 788	Ниш	април - јун	2004.
----	-----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 316.334.52+327.58](=163.41)(497.5)

Оригинални научни рад

Примљено: 05.12.2003.

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ

Београд

СРБИ У ХРВАТСКОЈ (Етнолошка разматрања)*

Резиме

Крај 20. века је на простору СФР Југославије обележен стварањем неколико нових држава у којима Срби од конститутивног народа постају национална мањина. Једна од тих држава је и Хрватска, у којој Србима тек предстоји доказивање свог културног идентитета. У овом тренутку Срби у Хрватској су неистражена национална мањина. У ранијем периоду је било етнолошких истраживања, али она нису довољна за сагледавање проблематике у целини. Данас Срби у Републици Хрватској живе на следећим подручјима: Истра, северна Далмација, Кордун, Лика, Горски Котар, Банија, западна и источна Славонија. На територијама које насељавају Срби, али и знатно шире, смењивале су се у прошлости различите културе, што је резултирало различитостима у традиционалном културном наслеђу на релативно малом простору (нпр. разлике у традиционалној култури Далмације и Славоније у одевању, исхрани, становању, привређивању, обичајима...). После 1995. године велики број Срба се преселио трајно или привремено на простор Србије (посебно Војводине) и Црне Горе, што намеће потребу истраживања Срба из Хрватске и на овим просторима, а не само у Републици Хрватској.

Кључне речи: Република Хрватска, Срби у Хрватској, ранија истраживања, будућа истраживања, (годишњи) обичаји

Током деведесетих година прошлог века на простору некадашње СФР Југославије створено је неколико нових држава у којима

nevenka.spasojevic@sanu.ac.yu

* Текст је настао у оквиру рада на пројекту број 2157: *Традиционална култура Срба - системи представа, обреда и социјалних институција*, који је у целости финансирао Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије.

су Срби, који су до тада били конститутивни народ, постали национална мањина. Једна од тих новонасталих држава је и Хрватска, у којој Србима тек предстоји доказивање свог културног идентитета – после вишевековног живљења на овим просторима.

Оно што се може уочити, када је реч о овој проблематици, то је да систематских етнолошких истраживања Срба у Хрватској до сада није било,¹ ни са ове – српске стране, али ни од стране хрватских етнолога. Појединачна етнолошка истраживања су рађена,² али она никако не могу поупунити постојећу празнину која је евидентна када су у питању проучавања Срба у Хрватској.

Међутим, неопходно је нагласити да су поједине теме из традиционалног живота српског становништва које живи на просторима садашње Хрватске обрађиване од стране хрватских етнолога. Радови су објављивани у одговарајућим публикацијама, али оно што се уочава при њиховом читању је да се врло често не зна са сигурношћу да ли се подаци који се износе односе и/или на српско становништво. На овом месту помињем нпр. едицију *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*, чији је издавач Југославенска академија знаности и умјетности из Загреба, где је већи број радова са тематиком која је предмет ове расправе. Запажен напор да се на једном месту окупи оно што се односи на српско становништво на простору Републике Хрватске учинило је *Српско културно друштво Просвјета* из Загреба у чијих је неколико бројева *Љетописа* објављена селективна библиографија радова о Србима.³

Како је већ указано, чисто етнолошких радова и истраживања Срба у Хрватској је релативно мало, поготово на овим нашим просторима, али је зато истраживања других струка, пре свега историјских, било до сада и она ће у будућем раду бити од изузетне помоћи етнологима који се одлуче за бављење овом тематиком. Стога је пред будућим истраживачима Срба у Хрватској и њихове културне баштине не само велики "изазов", већ и одговорност да се поуне не мале празнине које постоје када је ова проблематика у питању.

¹ Сличну констатацију налазимо и код: Петар Влаховић, *Етничке и етнолошке одлике Српске Крајине*, Гласник Етнографског музеја 58-59, Београд 1995, 9.

² 1990. године, заједно са Ранком Баришићем из Етнографског музеја у Београду, обавила сам, у трајању од 10 дана, теренско истраживање традиционалног народног живота, у околини Книна, у селима: Цетина, Бискупија и Полача, а за потребе снимања филма *Вирџина*, редитеља Срђана Карановића.

Према личним сазнањима било је мањих етнолошких истраживања етнолога из Србије, посебно из Етнографског музеја, мада о томе нема писаних трагова.

³ *Љетопис српског културног друштва "Просвјета"*, Загреб 1996, 1997, 1998, 2002; Bosiljka Milinković, *O Srbima u Hrvatskoj, selektivna bibliografija 1984 - 1999*, Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb 2001. У наведеним библиографијама издвојени су радови са етнолошком проблематиком.

Култура и историја Срба на западу Балканског полуострва је била, посматрано историјски, у приличној мери прикривана. О културним достигнућима српског становништва ових простора није било говора - онолико колико она по својим вредностима заслужују. Приметно је да је са српске стране у великој мери занемарено проучавање западних српских крајева.⁴ Треба истаћи да се у последњих петнаестак година постепено мења однос према "осветљавању" простора насељених Србима, али не само према онима који су ту живели у ранијим периодима, већ и према онима који су остали тамо да живе.

Извесних одступања има када се говори о истраживањима Војне границе. Проучавања која се односе на Војну границу била су једна од ретких која су у прошлости обављана систематичније. Војна граница је привлачила пажњу научника и стручњака различитих стручних профила. То је и разумљиво, с обзиром на дужину њеног временског трајања, али и простора који је захватала. Када се говори о Војној граници, неопходно је нагласити да је до сада било етнолошких тематских истраживања и радова. Помињем на овом месту као најзанимљивију монографску студију Десанке Николић, *Одевање граничара Војне Крајине у XVIII и XIX столећу*.⁵

Током последње деценије прошлог века донекле је измењен однос научне и стручне јавности у Србији према проблематици Срба у Хрватској. Тако је на нпр. одржана изложбу у Етнографском музеју у Београду: *Традиционална култура Срба у Српској Крајини и у Хрватској*.⁶ Изложбу је пропратио и одговарајући каталог са неколико значајних прилога који се односе на становништво и традиционалну народну културу, као и врло користан археолошки прилог из кога се уочава рано присуство српског живља на простору средње Далмације.

На територији коју данас захвата Република Хрватска смењивале су се различите државе: Византија, Франачка, српска, хрватска, Угарска, Турска, Млетачка, Аустроугарска, Француска, Југословенска. Живели су Срби током своје миленијумске историје на овим просторима у свима њима, а најчешће истовремено под неколико суверенитета. "Тренутака мира и светлости било је мало. Без престанка, у рату и миру, вођена је напорна, најчешће крвава борба за очу-

⁴ Ђорђе Јанковић, *Средњовековна култура Срба на граници према западној Европи*, Традиционална култура Срба у Српској Крајини и у Хрватској, Етнографски музеј - каталог изложбе, Београд 2000, 9.

⁵ Десанка Николић, *Одевање граничара Војне Крајине у XVIII и XIX столећу*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 37, Београд 1978.

⁶ *Традиционална култура Срба у Српској Крајини и Хрватској*, Каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд 2000.

вање биолошког опстанка, а често и невидљива борба за очување духовног живота везаног пре свега за византијско наслеђе и православну веру. На границама држава, вера и цивилизација српски народ је стражарио и ратовао за њихове интересе; оне су се у миру, са више или мање страсти, са више или мање суровости бориле око његовог тела и душе. Од средњовековног доба до данас, у континуитету, највећи број тешкоћа за Србе произилазио је из чињенице да они као народ православне вере живе унутар интересне зоне римокатоличке цркве."⁷

Имајући у виду напред речено, српска историја на подручју Републике Хрватске може се поделити, али и проучавати, у неколико периода: средњовековни, период крајина, период после 1878, односно после 1881. године када је укинута Војна граница, Југословенски период од 1918. до 1991. године, период Републике Српске Крајине и период после 1995. године. У сваком од поменутих периода прилагођавали су се Срби новонасталим околностима које су понекад захтевале и коренило мењање затечених навика, не само у оквиру породичног живљења, већ и на ширем – друштвеном плану.

Оно што Србе као народ карактерише, нарочито у прошлости, то је претежно сточарска привреда. Из тога произилази да су били лако покретни, па су то били и битни разлози зато што су им у прошлости одговарала поља, речна корита и планински висови богати пашњацима као најпогоднији простор за насељавање. Каснија догађања на историјској сцени, као што је нпр. формирање Војне границе, условила су да су се они почели насељавати и на друге просторе.

Данас припадници српске националне мањине у Републици Хрватској, онолико колико их је још преостало, а то је по неким проценама око једне трећине од првобитног броја пре ратних сукоба, живе на подручју већег броја општина и градова. Највећа концентрација српског становништва је на подручју Истре, северне Далмације, Кордуна, Лике, Горског Котара, Баније, западне и источне Славоније и Барање.

Службени подаци о етничкој структури становништва - на основу пописа обављеног у Хрватској од 1. до 15. априла 2001. године, показују битно смањење припадника појединих националних мањина. Према истом попису највеће смањење се уочава код српског становништва, и то са 581. 663 (1991. године) на 201. 681 становника (2001. године).⁸

⁷ Андреј Вујновић, *Кратак преглед историје Срба на подручју данашње Републике Хрватске*, Традиционална култура Срба у Српској Крајини и у Хрватској, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду 2000, 23.

⁸ Siniša Tatalović, *Analiza položaja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, Demokracija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*, urednik: Goran Bašić, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd 2003, 291.

С обзиром на чињеницу да је стварност жиљења – како раније, тако и данас – таква да Србима тек предстоји доказивање њиховог културног идентитета, пре него што се укаже на неопходне задатке будућих истраживања, осврнућу се у најкраћем на један од показатеља културног идентитета – на обичаје.⁹

Како је већ поменуто, на простору данашње Републике Хрватске, а што није карактеристика само тог простора, смењивале су се различите културе које су са собом доносили народи у својим освајачким походима, што је резултирало готово мозаиком култура на малом простору. Најјучљивији пример су Далмација и Славонија које се разликују у готово свим сегментима традиционалне културе (одевање, становање, исхрана, привређивање, обичаји...).

Због сплета историјских околности на простору Републике Хрватске етничке границе (пре свега између Срба и Хрвата) нису никада биле јасно дефинисане, па је због сличности традиционалних култура, али и језика, врло тешко данас у великом проценту разлучити "шта је чије на овом простору". Обично се језик, вера, одевање, становање, обичаји (навешћу само неке) сматрају најверодостојнијим показатељима симбола етничког, па и културног идентитета у етнички мешовитим заједницама. Међутим на простору Хрватске, осим религије, други симболи културног идентитета се у великом проценту поклапају са доминантном (већинском) културом, што је додатна и отежавајућа околност приликом истраживања.

Под појмом културе се обично подразумева збир различитих елемената који заједно чине комплексан систем који је одраз не само живљења одређене друштвене заједнице, већ и друштвених промена проузрокованих унутрашњим и спољним чиниоцима. Стога се елементи које сматрамо деловима културе одређене заједнице могу разумети једино ако се посматрају као производ друштва у коме се јављају.

Оно што карактерише сваку културу, па и културу српског народа у Хрватској, је то да је она променљива категорија. И док су у ранијем периоду на културу, а у њеним оквирима и на свакодневни живот и обичаје као њен саставни део, утицале сталне миграције, ратови и различите власти, дотле су на обликовање свакодневног живота, али и обичаја, после Другог светског рата утицали општи гло-

⁹ "[...] Идентитет, да би имао ефекта, не може да се заснива само на ставу, осећању припадања или самодефинисању, већ мора бити подржан очигледним симболима идентитета, који др тако реализују да су читљиви и за чланове групе и за оне изван ње. Често су ти очигледни симболи језик, одећа, музика, игра, храна, ритуална понашања, али које врсте симбола ће бити изабране, кад, где и како ће се реализовати, зависи од конкретног случаја." - Младена Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Будимпешта 1995, 142.

бални процеси чији су најизразитији видови модернизација, индустријализација и урбанизација, мада много мање у тзв. "пасивним областима".

Хрватску, као и шири регион југоисточне Европе, карактерише у послератном периоду и промена друштвено-економског система, што је уједно и додатни фактор промена у оквиру друштвених заједница. Највидљивији утицај ових промена се испољавао кроз појачавање миграционих процеса односно померања становништва из села у градове, што је за последицу имало изузетно смањење и готово "пустошење" сеоских простора и пренатрпавање градова, са готово нехуманим условима живљења.

Процеси друштвених промена су неминовно изазивали промене у понашању људи, пре свега због промена не само места, већ и начина живљења. То је остављало последице на све сфере живота, па и на обичаје - поготово оне из годишњег циклуса, а пре свега због одређених забрана нових власти. Српско становништво на простору Републике Хрватске је током Другог светског рата у високом проценту било укључено у партизанске јединице, што се одразило и на "верски" живот у послератном периоду, али и на одржавање појединих обичаја.

Позната је чињеница да годишњи обичаји нису производ новог стварања, али и да нису имуни на иновације. Генерацијска (породична) предаја је једна од најбитнијих чинилаца њиховог одржавања. Поставља се питање колико су уопште задржавани током друге половине 20. века, али и колико су упамћени да би се могла извршити њихова реконструкција.

Према литератури,¹⁰ готово читав период године испуњавали су празници. Скоро на сваки празник извођене су одређене радње као његово највидљивије обележје. Међутим, оправдано се поставља питање колико се данас празници одржавају, а поготово обичајне радње као њихов највидљивији симболични део. Значајно је установљавање утицаја Цркве на одржавање или неодржавање празника, али и обичаја, поготово у оним местима у којима цркве није било или јој није посвећивана одговарајућа пажња.

Имајући у виду напред изнете чињенице, а поготово запажања која се односе на обичајни живот, намеће се сама по себи констатација да је изузетно важно и неопходно што скорије отпочети са систематским истраживањима којима би се обухватиле различите теме. Годишњи обичаји су тема која је врло специфична када је у питању

¹⁰ Никола Беговић, *Живот и обичаји Срба граничара*, Баштина, Београд 1986; Петар Влаховић, *Етничке и етнолошке одлике Српске Крајине*, Гласник Етнографског музеја 58-59, Београд 1995; П. Влаховић, *Етничке и етнолошке одлике Српске Крајине*, Република Српска Крајина, Београд - Книн 1996, 237-258.

проучавање културног идентитета, јер су утицаји других култура продирали и у ову област живота. Неке од напред изнетих чињеница, а најважнија је - скоро потпуно непознавање традиционалног живота српског становништва, указују на неопходност започињања систематских етнолошких проучавања и прошлости и садашњости српског становништва у Хрватској.

Познато је да је велики број Срба из Хрватске после 1995. године пресељен највећим делом у Србију, где се привремено или стално настанио. Из тих разлога будућа истраживања би требало усмеравати у два правца:

1. Истраживања на територијама на којима Срби још живе на подручју Републике Хрватске;

2. Истраживања Срба досељених из Хрватске у Србији.

1. *Истраживања на територијама на којима Срби још живе на подручју Републике Хрватске.* Ова истраживања неопходно је да обухвате:

- а) теренски рад
- б) преглед литературе
- в) рад у архивама

1.а. Теренски рад. Теренска истраживања сматрам приоритетним када је у питању будући рад на овој тематици. Један од главних разлога је могућност да се из прве руке дође до података о животу и обичајима српског становништва на одређеном простору - не само у овом тренутку, већ и у ранијем периоду, тј. докле сећање казивача досеже.

Теренски рад треба усмерити не само на сеоску, већ и на градски средину, што је знатно теже за истраживање. После Другог светског рата велики број житеља из сеоских средина је из различитих разлога прешао да живи у веће градове. Акултурација је једно од најважнијих питања будућих истраживача.

Можда би било најбоље, а због познатих догађања током деведесетих година прошлог века, да се са истраживањима започне у оним областима која су била изван ратних дејстава. На пример, уколико би то била Истра, могло би се започети са Перојем о којем постоји и раније објављена литература¹¹ која би помогла не само у истраживању, већ и у сагледавању промена које су у међувремену настале.

2.б. Преглед литературе. Због већ поменутих разлога треба направити преглед до сада објављених радова који се односе на подручја на којима сада живи српско становништво или на којима је

¹¹ Fran Barbočić, *Peroj - srpsko selo u Istri*, Srpska pravoslavna crkvena opština pulska i perojska 2002 (fototipsko izdanje); Мирко Барјактаровић, *Перој и његови становници*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, Цетиње 1961.

у већем броју живело у ранијим периодима, као и одвајање онога што би могло бити од помоћи у разјашњавању појединих тема. Пошто се, како је већ поменуто, а што је посебно отежавајућа околност за истраживаче, у највећем броју радова Срби директно не помињу, већ најчешће индиректно, то све указује на чињеницу да су приликом теренских истраживања прикупљани подаци и о српском становништву, али се може само наслућивати на кога се поједини подаци односе - на српско или хрватско становништво, или је пак нека појава заједничко културно добро.

2.в. Рад у архивима. Поједине теме, посебно оне које се могу пратити уназад до средњег века (време владавине Турске, Млетачке, Аустроугарске), захтевају допуну истраживања у архивама. Такве теме су нпр. проучавање ношње, обичаја, сточарства, насељавање појединих области, становништво...

Истраживање Срба из Хрватске у Србији

На простор Србије (посебно Војводине) и Црне Горе пресељен је трајно или привремено велики број Срба пореклом из данашње Републике Хрватске. Насељавања овдашњих простора - или боље рећи - исељавања са територија данашње Хрватске била су константна, али је 20. век обележило неколико већих таласа исељавања / насељавања, за која је карактеристично померање великог броја становника. Навешћу овом приликом само један пример: "Из српских крајева у Хрватској због тешких економских прилика у периоду од 1909. до 1914. године одселило се 230 000 људи".¹² Пресељавања је било и после Првог светског рата. Непосредно по завршетку Другог светског рата ондашње власти су преселиле тзв. планском колонизацијом већи број житеља Далмације и Лике у поједина села у Војводини, али и на Косово.

Најмасовније исељавање српског становништва је током деведесетих година прошлог века због ратних збивања, не само у Србију и Републику Српску, већ и у иностранство. Тиха или економска миграција је текла током читавог послератног периода, нарочито према Београду. Може се оправдано поставити и питање њиховог повратног дејства на свакодневни живот и културу Срба који су остали да живе на простору Хрватске.

¹² А. Вујновић, *нав. рад*, 31.

Приликом израде стратегије евентуалних будућих истраживања требало би имати у виду и следеће:

а) Просторну распоређеност становништва у Републици Хрватској, која у садашњем тренутку не иде на руку очувању националног идентитета мањинских група, па ни српског становништва.

Поменуто је већ да је у послератном периоду на читавом простору некадашње заједничке државе било изражено, што плански, што "стихијски", подстицање пресељавања становништва из села у градове.

Долазак у градове је за већину становника, значио раскидање са дотадашњим навикама, али и традиционалним начином живота. Ова тенденција је дошла до изражаја нарочито код друге генерације преселеника, што је временом довело до територијалне неповезаности, па самим тим и до слабљења међусобних рођачких, пријатељских и других веза.

б) Велики проценат (нарочито млађег) становништва преселио се у градове где је подвргнут урбанизацији која својим системом живљења доводи до слабљења сеоских заједница, па самим тим и веза некада сеоског, а сада градског становништва.

в) Миграције становништва - не само на релацији село-град, већ и према западној Европи, али и Америци. Исељавања у прекоокеанске земље, нарочито у Америку карактеристична су за читав прошли век, али су најизраженија била током његове последње деценије.

г) Ниво образовања који омогућава лакше и брже прихватање промена и нових услова живљења. Позната је чињеница да образовање подстиче лакше прихватање новина, а такође и брже и лакше мењање затечених навика.

д) Мешовите бракове који могу бити један од узрока губљења националног идентитета. У Хрватској је склопљен велики број мешовитих бракова, нарочито у ранијем периоду.

Milina Ivanović-Barišić, Beograd

**SERBS IN CROATIA
(Ethnological Reflections)**

Summary

At the end of the 20 Century, the territory of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) was marked by new states in which Serbs lost their status of constitutional people and became national minority. One of these new states is Croatia, in which Serbs are about to start proving their cultural identity. At the present time, Serbs in Croatia are an unstudied national minority. There are some ethnological research projects, but they are not sufficient for understanding the problem in total. Today, Serbs in the Republic of Croatia live in the following areas: Istra, north Dalmatia, Kordun, Lika, Gorski Kotar, Banija and west and east Slavonia. On the territories populated by Serbs, and beyond them, different cultures were dominant in the past, which resulted in differences in traditional cultural heritage within this relatively small territory (for example, differences in traditional culture of Dalmatia and Slavonia in clothing, cuisine, living conditions, working, customs...) After 1995, a big number of Serbs moved permanently or temporarily to Serbia (especially Vojvodina) and Montenegro, which suggests a need for researching Serbs from Croatia on these territories too, not only in the Republic of Croatia.

Key words: The Republic of Croatia, Serbs in Croatia, Previous Research Projects, Future Research Projects, (Annual) Customs